

Помізуєва Л. П.,

Прилуцький гуманітарно-педагогічний коледж ім. І.Я. Франка, м. Прилуки

МОРФОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СКЛАДНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Автор статті аналізує структуру складних термінів, описує способи утворення складних термінів у сфері сільського господарства. Представлена класифікація складних сільськогосподарських термінів на основі їх граматичної структури і семантики.

Ключові слова: *складне слово, граматична структура, складний термін, семантичні відношення.*

The author of the article analyses the structure of compound agricultural terms, describes the methods of compound terms formation in the field of agriculture. The agricultural terms classification is presented. It is based on their grammar structure and semantics.

Key words: *compound word, grammatical structure, complex term, semantic relations.*

На сучасному етапі розвитку науки гостро постала проблема необхідності дослідження термінологічних систем різних наук, включаючи і термінологію сільського господарства. Становлення термінології, її розвиток ініціюються позамовними чинниками, але самі процеси становлення і розвитку термінології, так само як результат цих процесів, регулюються законами мови. В термінології більшою мірою, ніж в інших шарах лексики, проявляється взаємодія екстра– та інтралінгвістичних чинників. Цим пояснюється і те, що мовознавці об'єктом своїх досліджень часто обирають термінологічний комплекс мови.

Різні аспекти функціонування термінологічної лексики протягом 20-го століття вивчали як українські, так і зарубіжні лінгвісти В. В. Виноградов, О. О. Реформатський, В. М. Лейчик, Е. Вюстер, Д. С. Лотте, Е. Ф. Скороходько, Т. Р. Кияк, Т. І. Панько, Д. Н. Ушаков та ін. Вчені доходять висновку, що з метою однозначності комунікації в процесі реалізації фахових знань сучасний стан науки вимагає поглибленого вивчення таких питань, як процеси формування термінологічних систем, семантизація термінів, їх стандартизація та прагмастилістична реалізація в науковій літературі та науковій комунікації. Прогрес людства, розвиток науки і техніки передбачає також активну дослідницьку діяльність у галузі термінологічної лексики, явищ і процесів номінації та термінологізації.

Базова морфологічна структура термінологічних одиниць майже співпадає із структурою слів спільної мови. Таким чином, з погляду структури, терміни, як і слова, можуть бути монолексемними і полілексемними

ми. Відповідно до морфемної структури терміни можуть бути простими, флективними, складними, абрєвіатурними і фразовими. Опишемо способи утворення складних термінів у сфері сільського господарства, ґрунтуючись на дані наступних словників: “Farmer’s Dictionary” (1846) [15], “Англо-російський сільськогосподарський словник (1983) [1] і “Agriculture: A Glossary of Terms, Programs, and Laws” (2005) [14].

Складні терміни – це один з шляхів терміноутворення в корпусі сільськогосподарської лексики, що дозволяє створити новий термін з двох відомих термінів: *thinner-weeder* (культиватор-проріжувач) або терміна у поєднанні із загальноновживаним словом *thermoshock* (вогняна культивация).

Класифікація складних термінів здійснюється на основі їх граматичної структури і семантики. Складний термін – це, перш за все, складне слово. О. І. Смирницький (1959) розмежовує слова прості, похідні і складні, в основу яких входить дві або більша кількість кореневих морфем. [11; с. 52] І. В. Арнольд (1973) дає наступне визначення: складним словом (а compound word) називається поєднання двох або, рідше, трьох основ, що функціонують, як одне ціле і що виділяються у складі речення як особлива лексична одиниця, завдяки своїй цілісності, а саме: орфографічно (злитим або дефісним написанням), фонетично (об’єднуючим наголосом), а також синтаксично. [3; с. 85]

Орфографія складних термінів є злитим написанням компонентів (закритим). Дефісне написання наголошується в наступних випадках:

а) щоб уникнути невірною розуміння терміну, через дефіс пишуться складені терміни *red-ripe apples*, *acid-tolerant plants*;

б) складені терміни, що включають Participle I і Participle II: *sulphur-containing root exudates*, *soil-born diseases*, *soil-born pest*, *developed ‘perennial’ cultivars*;

в) терміни, що включають прикметники *high*, *low*: *high-yielding*, *high-biomass*, *low-grade*, *low-growing*;

г) терміни, що включають прислівник, прийменник або часточку: *no-till production* *self-pollinate*, *hilling-up*, *cutting-up*;

д) видові терміни, що включають означення, наприклад: *white-fly*;

е) два різнозначних іменники пишуться через дефіс, якщо людина або предмет мають властивості обидва: *thinner-weeder*, *ridge-seeder*, *zero-tillage*, *roller-planter*, *seed-bed*, *seed-box*, *seed-wheel*, *seed-crops*.

Окрім дефісного і злитого написання складних слів, часто зустрічається написання за допомогою сполучних елементів, наприклад: *freeze-and-thaw*, *thermo-shock*, георонікс. Р.З. Гінзбург і С.С. Хідекель (1979) виділяють власне звичайні складні слова і складні слова, утворені за допомогою деривату. Складні слова, утворені за допомогою деривату, є псевдоскладними, оскільки утворені за допомогою суфіксів дериватів і без

них не існуючих. [6; с. 96] Наприклад: *waterlogged* – це суфіксальний дериват. Але композиційна особливість основи, тобто поєднання двох елементів, що втратили своє первинне значення, дозволяє віднести їх в розряд складних термінів.

У сільськогосподарському словнику зафіксовані складні терміни дериватів, утворені за допомогою конверсії по моделі *Verb + Adverb: runoffs, to downgrade, to downflow*. Семантично дані терміни мотивовані фразовими дієсловами з прозорими елементами дериватів.

При описі термінології Б. Г. Головін і Р. Ю. Кобрін (1987) рекомендують виділяти два основні типи термінів: терміни-слова і терміни-словосполучення. Терміни-слова можна класифікувати на непохідні, похідні і складні. [7; с. 42] Аналіз словників і глосаріїв сільськогосподарської термінології показує, що складні терміни складаються з елементів, кожний з яких може функціонувати самостійно в інших контекстах, але саме в даному поєднанні набуває свого термінологічного значення. В.В. Єлісеєва (2005) відзначає, що граматична характеристика складного слова частіше залежить від другого компонента, наприклад, *windfirm* (Noun + Adjective = Adjective), *windmill* (Noun + Noun = Noun), з іншого боку – *windbreak* (Noun+ Verb = Noun).

Терміни, греко-латинські термoelementи *bio-*, що містять, *auto-*, *anti-*, *contra-* *inter-*, *macro-*, *micro-*, *mono-*, *multi-*, *poly-*, *semi-*, які мають самостійне значення, також можна віднести до складних. [8; с. 106]

У складі сільськогосподарської термінології виділяються складні терміни, що мають переважно іменний характер. Це відзначають багато систем термінологій: Г. О. Вінокур (1959), Д. С. Лотте (1961), О. С. Ахманова (1968) і ін. [5, 9, 4]

У свою чергу, складний термін відкриває шлях для подальшого термінотворення (конверсії, афіксації, абрєвіації і словоскладання). У основі даної класифікації лежить частеречний принцип утворення номінативних і ад'єктивних термінів. Згідно цього підходу складні слова відносяться до певної частини мови залежно від того, якими частинами мови елементи цього слова є. При цьому не завжди зберігається частина мови отриманого терміну від його складових. Так, складним терміном є іменник, якщо обидва його компоненти іменники (*leafstalk*, *earcorn*) і навіть якщо один або обидва компоненти – дієслова (*land-use*) і т.д. Ось декілька найбільш поширених в даній терміносистемі номінативних словотворчих патернів:

Noun + Noun: *covercrop*, *beehouse*, *beehive*, *earcorn*, *leafstalk*

Adjective + Noun: *bareground*, *bluegrass*, *broadacre*, *greenhouse*, *hotbed*

Noun + linking vowel + Noun: *genotypes*, *thermoshock*, *silviculture*

Дериваційні номінативні терміни утворюються за патернами:

Noun + Verb+er: *beekeeper*, *grasscutter*, *sackholder*, *side-dresser*

Noun+er + Noun+er: ridger-seeder, thinner-weeder, roller-planter

Noun + Noun+s: landweeds, headlands

Adjective + Noun+s: badlands, wetlands, brownfields

Adjective + Verb3+er: widespreader, double-chopper

Noun + Verb+ing: stripcropping, stubble-mulching

До ад'єктивних словотворних патернів відносять:

Noun + Adjective: windfirm, acid-tolerant, acid-soluble, aphid-resistant, herbicide-tolerant

Adjective + Adjective: red-ripe

Дериваційні ад'єктивні терміни утворюються за патернами:

Adjective + Verb+ing: high-yielding, water-bearing, early-maturing

Verb+ing + Adjective: eating-ripe

Noun + Verb3: soil-born

Noun + Verb+ed: waterlogged, foodborn (pathogens)

Adjective + Verb+ed: white-kerneled

Як видно з прикладів терміни деривати не існують без своїх морфологічних афіксів, що підтверджує твердження Р.З. Гінзбурга і С.С. Хідекель (1979) про псевдоскладні слова. [6; с. 112]

Необхідно відзначити різну граматичну природу схожих моделей:

Noun + Noun = Noun: leafstalk

Noun + Noun = Adjective: acre-foot

Adjective + Noun = Noun: greenhouse

Adjective + Noun = Adjective: widerow

Noun + Verb+ing = Adjective: soil-building crops

Noun + Verb+ing = Noun: rock-gardening

Аналізуючи словникові статті були відмічені термінотворчі патерни, до складу яких входять прислівники: many-field system, early-maturing – і числівники: first-crop yields, dual-level, two-course system (система дво-пільної сівозміни).

Аналізуючи семантичні відносини між основами складних слів, О. Д. Мішков (1988) дає визначення композитного компоненту як значення, що формується як чинник відносин між компонентами складного слова. Такі складні слова він називає композитами. Композити, будучи утвореними з двох повнозначних основ, розвивають особливий вид словотвірного значення, специфічний саме для складних слів. [10; с. 5] Як ми бачимо, при класифікації складених термінів відносно граматичної структури в результаті можливі різні словотворчі патерни:

1) коли провідним елементом складеного слова може бути перша частина;

2) провідним елементом складеного слова може бути друга його частина.

У зв'язку з цим розрізняють екзоцентричні і ендоцентричні терміни.

Ендоцентричний тип є складений термін, значення якого є сумою значень складових його елементів. Структура такого терміну представляє дві кореневі основи з набором дериватів, при цьому вони діють між собою у видових відносинах: *rainplanter* – це вид посадочної машини з поливним пристроєм; *seedtape* – вид стрічки (насіння). Екзоцентричний тип – це складні терміни, значення яких не визначається жодним з його елементів, які входять до його складу, тобто значення цілого не рівно сумі значень складових. Наприклад: *flower-bed* (квітник) не є якийсь різновид ліжка (*bed*), хоча про його значення можна здогадатися по першому елементу *flower* (квітка), або *rainwash* (ерозія), коли по значеннях основ важко здогадатися про значення терміна.

Також пор.: *aquaculture* – вирощування водних рослин або тварин у водному середовищі. Або, припустимо, *white-fly*. Якщо перекладати це слово покомпонентно, ми набудемо значення “біла муха”. Насправді це слово має значення “щитівка” – вид сільськогосподарського шкідника. Складені терміни мають семантичну насиченість і стислість, завдяки чому дається перевага дефісному терміну, ніж функціонально-рівнозначному словосполученню. Прозора словотворча будова подібних апозитивних конструкцій також сприяє їх активному вживанню.

Н. С. Шарафутдінова (2006) описує два види складених термінів згідно взаємозв'язку компонентів:

1) Детермінативний складений термін. Один компонент підпорядкований іншому: основне слово визначається детермінантом (означенням). О. Д. Мішков називає це явище ад'ективацією початкового компонента. [10; с. 4] Послідовність композитів є стійкою. В термінах базовий компонент займає останнє місце: *field-crop*, *rock-gardening*, у системі сільськогосподарської термінології. Означення виражає, як правило, функцію або значну ознаку основного слова.

2) Копулятивний складений термін. Тут обидві безпосередньо складові, як і при будь-якому копулятивному композиті. Обидва компоненти є семантично рівноправними і називають дві різні функції одного і того ж предмету чи особи. Подібне термінотворення часто зустрічається в агрономічних текстах, наприклад: *disease-resistance*, *agronomist-gardener*, *saline-alkali*, *roller-planter*. [12; с. 63]

Аналізуючи взаємодії, в основі представлених композитів сільськогосподарської термінології, розглядаються деякі типи семантичних відносин між їх компонентами і виділяються наступні відносини: “призначення”, “місця”, “цілі”, “результат”, “частина-ціле”. Перш за все, виділяються відносини призначення, коли друга основа призначена для першої. Композитні компоненти, які зв'язані даним відношенням, можна розділити на декілька груп залежно від того, що позначає визначуваний компонент.

Це можуть бути основи, що позначають предмет, сукупність предметів або інструментарій *beehouse* (a house for bees), *grasscutter* (a cutter for grass), *sackholder* (a holder for a sack), *seedbox* (a box for seeds), *windscreen* (a screen for wind), *seedtime* (time for seeding). Семантичні відносини між компонентами останнього терміну можуть розглядатися і з погляду відношення часу. Якщо розглянути композитні терміни *beehouse* (a house for bees), *seed-wheel* (котушка насінного апарату), *fruitcase* (коробочка), *fruit-frame* (шпалера), то визначуваний компонент з одного боку позначає місце, де відбувається щось, в іншій для чого або кого призначено це місце. Іншими словами, чи є дане семантичне відношення відношенням місця або призначення? У даній ситуації доречний аналіз екстралінгвістичної реальності.

Далі, можна позначити семантичні відносини між компонентами складного терміну як ‘відношення мети’: *covercrop* (рослини, висажені з метою поліпшення ґрунту), *seedtape* (насінна стрічка, використовувана з метою посадки).

Були виділені терміни, композитні компоненти яких зв’язані відношенням “частина-ціле”, “ціле-частина”:

aquaculture, *silviculture*, *viticulture* – частина рослинництва;

peatland, *rangeland*, *wetlands* – різновид ґрунту;

leafstalk – частина рослини;

leafguard (машина), *leafstalk* (частина рослини), *leaf-feeding* (харчування).

Необхідно виділити ще один тип семантичних відносин – відношення часу: перший компонент указує на час, коли відбувається те, що вказане в другому компоненті: *seedtime*, *haytime*.

Пор. також семантичні відносини результату, тобто діяльності або ефекту досвіду, що досягається в результаті: *gainwash* (як результат дощів), *side-effect*, *soil-conditional effect*.

В деяких випадках, очевидно, що компоненти складного слова пов’язані двома типами семантичних відносин. Д.Н. Шмельов (1968) пояснює це дифузним значенням, яке викликане полісемією слів. [13; с. 118] При цьому відношення між об’єктами дійсності інваріантне. Так, *seedbox* – з одного боку, можна розглядати як ‘ящик для насіння’ (‘відношення місця’), з іншого боку, як ‘ящик для вирощування розсади’ (‘відношення призначення’)

Таким чином, питання про тип семантичних відносин між композитними компонентами безпосередньо пов’язане з віднесенням даного терміну до повних термінологічних композитів або термінологічним словосполученням. Одне термінологічне поняття може бути представлене як складним словом, так і словосполученням, це часто лише проблеми орфографії.

Література:

1. Англо-русский сельскохозяйственный словарь. Под ред. В. Г. Козловского. – М., 1983. – 880 с.
2. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка. – М.: Изд. МГУ, 1973.
3. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка. – М.: Просвещение, 1990. – 309 с.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1968. – 607 с.
5. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию. Избранные работы по русскому языку. – М., 1959.
6. Гинзбург Р. З., Хидекель С.С. Лексикология английского языка: Учебник. – М.: Высшая школа, 1979. – 269 с.
7. Головин Б. Г., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
8. Елисеева В. В. Лексикология английского языка. – СПб.: Изд-во: Филологический факультет СПбГУ, 2005.
9. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – 158 с.
10. Мешков О. Д. Проблемы композитной семантики (на материале субститивного словосложения английского языка). Автореф. дис. ... д.ф.н. – М., 1988. – 17 с.
11. Смирницкий А. И. Морфология английского языка. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1959. – 320 с.
12. Шарафутдинова Н. С. Лингвокогнитивные основы научно-технической терминологии. – Ульяновск: УлГТУ, 2006. – 131 с.
13. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1968. – 236 с.
14. Agriculture: A Glossary of Terms, Programs, and Laws. Edition Congressional Research Service “The Library of Congress”, 2005.
15. The Farmer’s Dictionary: Vocabulary, New York, Harper and Brothers Publisher, 1846.